

Şalva Tabatadze

İrina Şubitidze

İKİNCİ DİLİN TƏDRİSİ VƏ MƏNİMSƏNİLMƏSİ ÜZRƏ NƏZƏRİYYƏLƏR

ABSTRAKT

Qarşıdakı məqalənin məqsədi ikinci dilin tədrisi və mənimsənilməsi üzrə nəzəriyyələri nəzərdən keçirməkdir. Elmdə ikinci dilin nəzəriyyəsi yeni bir sahədir. O, iyirminci əsrin 60-cı illərinin sonundan fəal şəkildə inkişaf etməyə başladı. Məqalədə ikinci dilin inkişafı nəzəriyyələri üç elmi ənənə kontekstində təhlil edilir: (a) strukturalizm və ya təsviri bihevizizm; (b) rasionizm və koqnitizm; (c) konstruktivizm. Qeyd edilən nəzəriyyələrlə tanışlıq və onların analizi müəllimlərə ikinci dilin tədrisi və mənimsənilməsi üzrə nəzəriyyələri dərk edib analiz etmək və praktiki iş əsasında hər nəzəriyyənin əhəmiyyətli aspektlərini anlamaq və bu nəzəriyyələri təcrübədə tətbiq etmək imkanını verəcəkdir.

İkinci dilin tədrisi nəzəriyyələri elmdə nisbətən yeni bir sahədir. Onu iyirminci əsrin 40-cı illərindən fəal şəkildə öyrənməyə başladılar. Ənənəvi olaraq dilin tədrisinə fonologiya, sintaksis, morfolojiya, ləksika və s. kimi kontekstlərdə baxılırdı. Amma bu yanaşma mərhələlərlə dəyişirdi (Marçenkova, 2008). Marçenkova ikinci dilin müasir tədqiqatlarında dominantlıq edən dörd müxtəlif nəzəriyyəni ayırır: 1) dilin ümumi təbii aspektlərini öyrənən dilin linqvistik nəzəri; (2) dilin öyrənilməsinin koqnitik məsələlərini vurğulayan ikinci dilin psixo-linqvistik nəzər; (3) sosial və mədəni

kontekstdə ikinci dili öyrənən sosial-linqvistik nəzər; (4) ikinci dilin mənimsənilmə və tədris strategiyalarını öyrənən ikinci dilin pedaqoji nəzəri.

Braun (2000, səh.12) ikinci dilin tədrisi nəzəriyyəsinə üç elmi ənənə kontekstində nəzərdən keçirir: (a) strukturalizm və ya təsviri bihevizizm; (b) rasionizm və koqnitizm; (3) konstruktivizm. Qısaca olaraq bu istiqamətlərdən hər birini və onların hüdudlarında yaranan ikinci dilin tədrisinin mühüm nəzəriyyələrini təhlil edəcəyik.

Strukturalizm/ təsviri bihevizorizm

Bihevizorizm XX əsrin 60-cı illərinin sonuna qədər ikinci dilin tədrisi zamanı dominant cərəyanlardan biri idi. Bu nəzəriyyə Skinnerin 1957-ci ildə yazdığı (Verbal Behavior) əsərinə əsaslanır. Əsər öz növbəsində bütövlükdə Skinnerin klassik operant səbəblər nəzəriyyəsinə əsaslanır. Skinnerin operant səbəblər nəzəriyyəsi insanın bütün hərəkətlərinə müəyyən qıcıqlandırıcıların (stimulun) səbəb olduğunu nəzərdə tutur. Skinner qeyd edir ki, operant davranış onun ardınca gələn hallarla güclənir və ya zəifləyir. Müvafiq olaraq Skinner hesab edir ki, operant səbəblər – davranışın konkret modelinin formalaşması və saxlanması prosesidir.

Skinner operant səbəbləri bütövlükdə dil istiqamətinə keçirir və insanın nitqini ümumi davranışın xüsusi bir forması olaraq təqdim edirdi. Dil qıcıqlandırma-davranış modeli hüdudlarında istifadə olunur. Dilin mənimsənilmə prosesi 2 amildən asılıdır: (a) fərdin ətrafında onunla kommunikasiyada olan fərdlərdən gələn stimuldən və onların reaksiyalarından; (b) ümumiyyətlə, fərdin ətraf aləminin səbəb olduğu davranışdan. Qeyd edilən yanaşma insanın daxili aləmini, düşüncəsini, istəyini, hisslərini tamamilə nəzərə almırdı. Bihevizorist yanaşma ilə daxili aləmin davranışa və müvafiq olaraq dilin mənimsənilməsinə heç bir təsiri yox idi.

Bihevizorist nəzəriyyəsinə əsasən təhsil hərəkətin dəyişməsində əks olunur. Bihevizoristlər təhsili təcrübə nəticəsində alınan hərəkətin dəyişikliyi kimi müəyyən edirdilər. Hərəkətin saxlanması və dəyişməsi üçün ona Skinner nəzəriyyəsinin

əsas məsələsini təsvir edən reaksiyanı göstərmək lazımdır. Reaksiya nəticəsində istənilən hərəkət formalaşır və ya xoşagəlməz hərəkətin qarşısı alınır. Arzu edilən davranışın formalaşması və xoşagəlməz davranışın qarşısını almaq üçün bihevizoristlər *möhkəmləndirici* və *cəzalandırıcı* yanaşmaları ayırırlar.

Möhkəmləndirici stimül müəyyən hərəkətlərin tezliyini artıran istənilən bir nəticə kimi müəyyən olunur. Möhkəmləndirici stimullar iki kateqoriyaya bölünürlər: əsas və ikincidərəcəli. Əsas möhkəmləndirici stimullar insanın başlıca tələbatlarına cavab verirlər (əsasən bioloji tələbatlara). Qida, su, istilik, təhlükəsizlik və oksigen əsas stimül nümunələrini təqdim edir. İkincidərəcəli möhkəmləndirici stimullar digər əsas və ya ikincidərəcəli möhkəmləndirici stimullarla assosiasiya yaratdıqda dəyər əldə edirlər. İkincidərəcəli möhkəmləndirici stimulları üç əsas kateqoriyalara bölmək olar: 1) tərifləmə, təbəssüm və diqqət kimi sosial möhkəmləndirici stimullara; 2) oyuncaqlar, oyunlar və digər həvəskar davranışlar kimi hərəkətin möhkəmləndirici stimullarına; 3) pul və qiymətlər kimi rəmzi möhkəmləndirici stimullara.

Operant səbəblər nəzəriyyəsi öz növbəsində yalnız hərəkətə göstərilən reaksiyanın möhkəmlənməsi və cəzalandırması növündən ibarət deyil, eləcə də istənilən hərəkəti qabaqlayan qabaqlayıcı stimulları nəzərdə tutur (b.a. qabaqlayıcı stimullar). Göstəriş, icmal və diskriminasiya qabaqlayıcı stimulların nümunələrini təqdim edir.

Göstəriş – fərd müntəzəm olaraq ona xatırlatdıqda daha yaxşı davranış nümayiş etdirir, yəni göstəriş alır ki, ondan necə bir davranış gözlənilir.

İcmal – fərd görəndə ki, hər hansı bir davranışı müsbət reaksiya müşayiət edir, o zaman istənilən oxşar vəziyyətdə məsuliyyətli davranışı nümayiş etdirir.

Diskriminasiya – bəzən insanlar başa düşürlər ki, bəzi cavab davranışının möhkəmlənməsi yalnız müəyyən mühitdə baş verir. Yəni fərd artıq ayırd edir ki, eyni bir hərəkət bir kontekstdə arzu olunandır, amma bütün hallarda deyil. Belə ki, fərdlər stimulları diskriminasiya edə, yəni fərqləndirə bilirlər.

Skinnerin nəzəriyyəsinə əsasən, kontekst həlledicidir. Bu nəzəriyyəyə əsasən insanın dil hərəkəti insan tərəfindən yoxlanılır və funksional analizə əhəmiyyətli diqqət verir. Funksional analizə əsasən Skinner dil davranışları münasibətində (ön şərt – hərəkət – hərəkətə reaksiya) “üçşərtli model” yaratdı. Skinner hesab edirdi ki, fərdin dil hərəkətinə keçmiş hərəkətləri və genetik tarixləri ilə fərdin mövcud vəziyyəti səbəb olur.

Skinnerin nəzəriyyəsi müəyyən təkamülə məruz qaldı və bunun əsasında *yanaşma çərçivə-nəzəriyyəsi* meydana çıxdı. Yanaşma çərçivə-nəzəriyyəsi Stiven Heyesin, Dermot Barnetholmsun və Brayen Roşenin əsərlərinə əsaslanaraq yarandı. Onlar 2001-ci ildə yekun dərsləklərini nəşr etdilər: “Relational Frame Theory: A Post-Skinnerian Account of Human language and Cognition”.

Yanaşma çərçivə-nəzəriyyəsi

Yanaşma çərçivə-nəzəriyyəsinə əsasən biheviörizmdən əsas fərqləndirən bu nəzəriyyənin tərəfdarlarının sübutudur ki, davranışın möhkəmlənməsi zamanı stimulların diskriminasiyası (fərqləndirilməsi) yalnız fiziki mühitdən irəli gələrək deyil, eləcə də fərdlər arasında mövcud münasibətlər və yanaşmalardan irəli gəlir. Məsələn, (a) birinci fərd cavab verir; (b) fərdin cavabını ikinci fərddən (dinləyicidən) mənfi reaksiya təqib edir; (c) dinləyicinin mənfi reaksiyasına birinci fərdin söylədikləri səbəb olur; ç) ikinci fərdin (dinləyicinin) reaksiyasına özünün mübahisəli yanaşmaları səbəb olur, yəni məsələyə olan şəxsi yanaşması. Qeyd edilən misal (a), (b) və (c) Skinnerin verbal davranış nəzəriyyəsinə tam uyğun gəlir; (ç) isə, yəni fərdin bu və ya digər məsələyə olan münasibəti və yanaşması onun hərəkətini müəyyən edir - bu, yanaşma çərçivəsi-nəzəriyyəsinin tərəfdarlarının Skinnerin nəzəriyyəsinə etdikləri əlavədir və hərəkət üçün əhəmiyyətli stimula olaraq məhz fərdin yanaşması və münasibətləri dillə münasibətdə yanaşma çərçivə-nəzəriyyəsinin çıxış yolunu təqdim edir.

Ziddiyyətli analiz nəzəriyyəsi

Dilin öyrənilməsi ilə əlaqədar biheviörizm tərəfdarlarının dominantlığından sonra ən mühümü ikinci dilin tədrisinin ziddiyyətli analiz nəzəriyyəsidir. Ziddiyyətli analiz nəzəriyyəsi ikinci dili öyrənənlərin buraxdığı səhvləri əvvəlcədən görməyi və qarşısını almağı nəzərdə tutur. Səhvləri

əvvəlcədən görmək isə həmin nəzəriyyənin davamçıları üçün birinci və ikinci dilin qrammatikasının və strukturunun müqayisəsi əsasında mümkündür. Müvafiq olaraq bu nəzəriyyənin davamçıları çalışırdılar ki, birinci və ikinci dillər arasında olan dil və mədəni fərqləri eyniləşdirsinlər və dilin dərs materialı bu fərqlərin analizinə əsaslanmış olsun. Ziddiyyətli analiz nəzəriyyəsi Ladonun, Frayın, Banatinin, Treqerin və Uadelin əsərlərinə əsaslanır.

Qeyd edilən nəzəriyyə elmi dairələrdə kifayət qədər böyük tənqiddə səbəb olmuşdu və praktik baxımdan qeyri-gerçək hesab olunurdu, çünki təcrübədə yalnız iki dilin öyrənilməsi fonunda tədrisin davam etdirilməsi mümkün deyil. Praktiki nöqtəyindən nəzərdən bunun həyata keçirilməsi utopiya idi. Bundan əlavə ziddiyyətli analiz tənqidi üç istiqamətdə həyata keçirildi: (1) bəzi səhvlər açıq şəkildə birinci dillə əlaqədar deyil və bütün ikinci dili öyrənənlər üçün ümumidir; (2) ziddiyyətli analiz nəzəriyyəsi nəzərdə tutur ki, əgər səhvləri əvvəlcədən görə bilsək, o zaman ikinci dili öyrənən səhvlər buraxmır. Qeyd edilən yanaşma da yanlış oldu, çünki dili öyrənən səhv buraxdığına baxmayaraq söhbət zamanı yenə də səhvlərini təkrarlayır; (3) tədqiqatçılar, alimlər, dil müəllimləri üçün dillər arasında mövcud “fərqi” və ya “ayrılığı” dəqiq müəyyənləşdirmək çox çətinidir. Bu proses subyektivdir və kontekstdən asılıdır. Bunun üçün ziddiyyətli analiz nəzəriyyəsi bu istiqamətdə də problemlidir. Ziddiyyətli analiz nəzəriyyəsinə uyğun olaraq ən böyük tənqid atəşinə Skinnerin verbal davranış nəzəriyyəsi

də tutulmuşdu, amma mövcud tənqiddə baxmayaraq Skinner nəzəriyyəsi ikinci dil nəzəriyyələrinin inkişafında və ikinci dilin təlimi üzrə yanaşmalarda çox böyük rol oynayırdı. Skinner nəzəriyyəsinin baş opponenti Noam Xomski oldu. O, 1959-cu ildə Skinnerin verbal davranış nəzəriyyəsinə artıq geniş bir əsərini həsr etmişdi. Skinner nəzəriyyəsi o cəhətdən də maraqlı idi ki, onun tənqidi dilin tədrisi üzrə koqnitik nəzəriyyə davamçılarının fəallaşmasına səbəb oldu və iyirminci əsrin 60-cı illərindən faktiki olaraq ikinci dilin tədrisi üzrə geniş meydan qazanan koqnitik nəzəriyyələrin əsasını qoydu. Dilin öyrənilməsinin koqnitik nəzəriyyələrinə və onların inkişafına qısaca olaraq toxunacağıq.

Dilin tədrisinin koqnitik nəzəriyyələri / rasionalizm və koqnitivizm

Dilin tədrisinin koqnitik nəzəriyyəsi Noam Xomskinin adı ilə əlaqələnir. Xomski hesab edirdi ki, dilin tədris prosesinin müəyyən strimullara göstərilən reaksiya kimi həlli düzgün deyil. Xomski 1965-ci ildə dilin mənimsənilmə aləti nəzəriyyəsinə (Language Acquisition Device, LAD) inkişaf etdirdi. Nəzəriyyədə ən böyük rol insanın düşüncəsini və insanın daxili vəziyyətini ayırır (düşüncə, hisslər və s.). Xomskinin dilin mənimsənilməsi aləti nəzəriyyəsinin iki əsas postulatı mövcuddur: (a) uşaqlar müəyyən dil bilgisi ilə doğulurlar; (b) dil təbii yolla mənimsənilir. Xomskinin nəzəriyyəsi elə Xomskinin özü tərəfindən 1965-2005-ci illərdə müəyyən transformasiyaya məruz qaldı. Amma bu nəzəriyyənin bütün növbəti müəyyənləşdirmələrində ümumi olan əsas

ideyası belə bir nəticə idi ki, fərd anadan olduğundan onda dili mənimsəyən genetik dil mexanizmi vardır.

Dilin mənimsənilməsi və eləcə də ikinci dilin öyrənilməsi ilə əlaqədar olan Xomskinin ikinci əhəmiyyətli nəzəriyyəsi “universal qrammatika” nəzəriyyəsidir. Qeyd edilən nəzəriyyəyə əsasən insanlar genetik cəhətdən müəyyən qrammatik konstruksiyalara malikdirlər. Qeyd edilən nəzəriyyə zamanla dəyişdi və bu nəzəriyyənin əsasında idarəetmə və əlaqələndirmə nəzəriyyəsi, minimallaşma və optimallaşma nəzəriyyəsi işlənib hazırlandı. Bütün bu nəzəriyyələrin əsasını ikinci dilin mənimsənilməsində universal qrammatikanın hansı əhəmiyyətinin olduğu təşkil edirdi. Linqvistlərin və nəzəriyyəçilərin arasındakı mübahisədə 3 növ yanaşma ayrılır: (a) ikinci dilin mənimsənilməsində universal qrammatika əlçatılmazdır; (b) universal qrammatika ana dilinin mənimsənilməsi prosesində olduğu kimi, ikinci dilin mənimsənilməsində də tamamilə əlçatılındır; (c) ikinci dilin mənimsənilməsində universal qrammatika yalnız ana dilinin vasitəsilə hiss edilir (Vayt, 1990). Yəni əgər ana dili və ikinci dilin qrammatik konstruksiyaları oxşardırsa, o zaman ana dilinin vasitəsilə ikinci dilin öyrənilməsində də universal qrammatikanın transferi baş verir.

Xomski nəzəriyyəsi elmi dairələrdə böyük tənqid atəşinə tutuldu. Xomskiyə qarşı əsas sübut olaraq onun linqvist olması və qrammatik konstruksiyaları vurğulaması, nəzəriyyələri isə tədqiqatlar vasitəsilə praktiki cəhətdən əsaslandırmadığı söylənilirdi. Müvafiq olaraq alimlər hesab

edirdilər ki, praktiki tədqiqatlarla bu nəzəriyyəni əsaslandırmaq çətin olardı.

İkinci dilin tədrisinin koqnitik nəzəriyyələrinin inkişafında Kraşenin çox böyük rolu olmuşdu. O, 1981-ci ildə ikinci dilin mənimsənilməsinin 5 hipotezinin nəzəriyyəsinə işləyib hazırlamışdı:

1. Mənimsəmə / öyrənmə hipotezi (Acquisition-Learning hypothesis)
2. Monitorinq hipotezi (Monitor hypothesis)
3. Təbii qayda hipotezi (Natural Order hypothesis)
4. Əlavə etmə hipotezi (Input hypothesis)
5. Təsirli filtr hipotezi (Affective Filter hypothesis)

Qısaca olaraq Kraşen tərəfindən təklif edilən beş hipotezin hamısını nəzərdən keçirəcəyik və analiz edəcəyik.

1. *Mənimsəmə / öyrənmə hipotezi*

Kraşen nəzəriyyəsinin əsasını ikinci dilin tədrisinin qavranılmasında əhəmiyyətli dəyişikliklər təşkil edir. Məhz Kraşen ikinci dillə münasibətdə dilin mənimsənilmə anlayışını daxil edib. Kraşen hesab edirdi ki, dil öyrənənlərin iki tamamilə fərqli yolları vardı ki, dil üzrə biliklərini inkişaf etdirsinlər: dili **öyrənmək** və dili **mənimsəmək**.

Kraşen hesab edirdi ki, yetkinlər tərəfindən dilin mənimsənilməsi uşaqlar tərəfindən dilin mənimsənilmə prosesindən fərqlənməyən instinktiv bir prosesdir. Dilin mənimsənilməsi yalnız qrammatik qaydaları bilmək deyil. Ölçülü şəkildə

verilən qrammatik strukturlar səhvləri düzəltmək “hissini” daha çox inkişaf etdirir, nəinki yalnız qrammatik qaydalara yönəlmiş dərs prosesi. Kraşenə əsasən dilin mənimsənilməsi biliyin toplanılmasının danışıq dilinin qeyri-rəsmi mühitdə öyrənilməsi bir formasını nəzərdə tutur.

1. Təbii qayda hipotezi

Kraşen nəzəriyyəsinin ikinci hipotezi təbii qayda hipotezi adlanır. Təbii qayda hipotezinə əsasən qrammatik qaydaların mənimsənilməsi proqnozlaşdırıcı qaydada davam edir. İstənilən dilin mənimsənilməsi üçün ölçülü şəkildə qrammatika ilkin mərhələdə lazımdır, sonra isə mərhələlərlə kiçik qrammatik strukturlar verilməlidir. Amma bu, təbii qayda ilə mənimsəmə zamanı dərs materialının qrammatik qaydalarla yüklənməsini nəzərdə tutmur (Natural Order of Acquisition).

2. Monitoring hipotezi

Kraşen nəzəriyyəsinin üçüncü əhəmiyyətli hipotezi dili öyrənən tərəfindən daim öz biliyini yoxlamağını nəzərdə tutan monitoringdir. Qeyd edilən onu nəzərdə tutur ki, dilin öyrənilməsi çoxlu qrammatik və struktur formalarla baş verdikdə, dili öyrənən düzgün formaları bilir və dildən istifadə etdikdə özünün monitoringini həyata keçirir, yoxlayır ki, bu və ya digər dil konstruksiyasını nə dərəcədə düzgün istifadə edib.

Kraşen hesab edirdi ki, özünün dil monitoringi bir çox hallarda həm sərbəst

kommunikasiyaya, eləcə də ümumiyyətlə, dilin mənimsənilməsinə mane olur. Eləcə də o düşünürdü ki, müəllimin əsas funksiyası dili öyrənənlərə “optimal monitorlar” kimi formalaşmaqda yardım etməkdir. Bu, dili öyrənənin bacarığını inkişaf etdirməyi nəzərdə tutur ki, adi kommunikasiya zamanı monitoringi az keçirsin, dil monitoringini isə yaxşı olardı ki, əvvəlcədən planlaşdırılmış çıxış, danışıqlar, yazı işi zamanı “cəlb etsin”.

4. Əlavə etmə hipotezi

Kraşen tərəfindən formalaşdırılan dördüncü hipotez ikinci dilin öyrənilməsi və əldə edilməsi nəzəriyyəsinin ən mühüm hipotezlərindən biri hesab olunur. Əlavə etmə hipotezi dili öyrənənin zamanla dil bilgisini necə inkişaf etdirdiyini izah edir.

Qeyd edilən nəzəriyyəyə əsasən dili öyrənən bildiyindən bir az artığını ötürməlidir. Bu nəzəriyyə “+1” nəzəriyyəsi də adlanır. O, dili öyrənənin mövcud biliyindən yalnız bir az artığı (yəni +1) nəzərdə tutur. Kraşen hesab edirdi ki, əgər kontekst yalnız bir qədər onun dil bilgisindən artıqdırsa, o zaman dil öyrənən konteksti başa düşə bilər.

Qeyd edilən hipotez kontekstində eləcə də Kraşenin mülahizəsi vacibdir ki, müəllim dili öyrənənin diqqətini qrammatik konstruksiyaların təliminə yönəltmək əvəzinə dili öyrənən üçün aydın kommunikasiya koduna diqqəti yönəltməlidir. Yalnız bu prinsiplərlə dil əlavəsinin mövcud olduğu halda dili öyrənən öz fikrini düzgün formalaşdırma bilir və dili mərhələlərlə mənimsəyir.

Kraşen hesab edirdi ki, dili öyrənənlər əhəmiyyətli mərhələlərdən birini – “sükut dövrünü” (silent period) keçirlər. Bu zaman onlar dilin istifadəsinə qədər öz dil bilgilərini gücləndirməyə çalışırlar. Müvafiq olaraq müəllimlər dili öyrənənlərin qeyd olunan “sükut mərhələlərini” nəzərə almalı və dilin istifadəsi nöqtəyi-nəzərindən onlara təsir göstərməməlidirlər. “Sükut mərhələsində” və ya yetərincə olmayan dil bilgisi zamanı dili öyrənəndən ikinci dildən istifadə etməyi xahiş etdikdə, dil öyrənənlər öz ana dillərinə və kommunikasiya imkanını verən bu dildə mövcud olan konstruksiyalara müraciət edirlər. Bu isə ikinci dilin mənimsənilmə nöqtəyi-nəzərindən irəliləyiş imkanını vermir.

5. Təsirli filtr hipotezi

Kraşen tərəfindən təklif edilən beşinci hipotez təsirli filtr hipotezidir. Müəllif təsirli filtrdə dilin mənimsənilməsi üçün motivasiya, özünə inam, qorxu kimi əhəmiyyətli amilləri nəzərdə tutur. Bu daxili amillərin hər birini nəzərə almaqla dil müxtəlif səviyyələrdə mənimsənilir. Müvafiq olaraq müəllim dərslərində dili öyrənənin daxili filtrindən yuxarıda göstərilən amilləri nəzərə almalıdır.

Kraşen tərəfindən təklif edilən beşhipotezli nəzəriyyə həddində ikinci dilin mənimsənilməsi və tədrisi nöqtəyi-nəzərindən bir neçə mühüm məsələ ayrılır: (a) ikinci dillə münasibətdə dilin mənimsənilməsi daha əhəmiyyətlidir, nəinki dilin tədrisi; (b) dilin mənimsənilməsi üçün düşünülmüş əlavələr daha əhəmiyyətlidir, yəni dili öyrənənin mövcud biliyinə

kommunikasiyanı (yəni +1 prinsipini) çətinləşdirən yalnız cüzi əlavələr etmək; (c) motivasiya, özünə inam və qorxu kimi daxili filtrin amilləri dilin mənimsənilməsinə təsir göstərir. Müvafiq olaraq dili öyrənəni həvəsləndirməkdə, dili öyrənməkdə onu inamlı etməkdə və dilin mənimsənilməsində və dilin istifadəsində qorxu hissənin qarşısını almağı bacarmasına kömək etməkdə müəllimə çox böyük əhəmiyyət verilir.

Sveyn öz əsərlərində 1985 və 1993-cü illərdə Kraşenin nəzəriyyəsini yayımlayırdı. Sveynin fikrincə, dili mənimsəmək üçün yalnız dilin düşünülmüş “əlavəsi” (language input) kifayət etmir, “düşünülmüş dil üzrə nəticə” (Comprehensible Output) də vacibdir. Bu nəzəriyyəyə əsasən “dil bizim həmin dildə danışdığımız zamanı mənimsənilmişdir. Əvvəlcədən fikrimizi ötürməkdə problemlərimiz olur, amma bir neçə sınaq nəticəsində kommunikasiyanı düzgün formalar və konstruksiyalar vasitəsilə qura bilirik”. (Kraşen, 2004, səh.4). Sveynin fikrincə, düşünülmüş dil nəticəsi bəzi hallarda dilin mənimsənilməsinə daha çox dəstək verir, nəinki “dil əlavəsi”. Conson (2004) hesab edirdi ki, düşünülmüş dil nəticəsi nəzəriyyəsi dilin mənimsənilməsində əhəmiyyətlidir, çünki dili öyrənən söhbət zamanı fərqi aydın görür ki, nəyi demək istəyirdi və nəyi söyləyə bildi. Müvafiq olaraq düşünülmüş dil nəticəsi dili öyrənənə dəstək verir ki, dil biliyi üzrə problemlərin və nöqsanların onun üçün

son nəticədə əyani olan aspektlərinə daha çox səylə yanaşmaq imkanını verən fərdi linqvistik biliyini dərk etsin.

Kraşen və Sveynin ardınca bir çox digər nəzəriyyələr də meydana çıxdı, eləcə də məsələn, Lonqun “interaksiya hipotezi” və Van Patenin “dil əlavələrinin prosesləşdirilmə” modeli. Qeyd edilən nəzəriyyələr dilin öyrənilmə prosesini vurğulayır və bu prosesdə ətraf mühit və mədəni aspektlərə diqqət yetirirdilər. Həmin dövrdə bu nəzəriyyələr Kraşenin nəzəriyyəsi kimi məşhurluq qazana bilmədilər, amma hal-hazırda qeyd edilən nəzəriyyələri ikinci dilin mənimsənilməsinin müasir nəzəriyyələrinin hissəsi kimi də hesab edə bilərik, xüsusilə də dilin öyrənilməsində əsas olaraq mədəni və sosial aspektləri vurğulayan nəzəriyyələrin.

3. **Konstruktivizm / sosial-mədəni koqnitik nəzəriyyələr**

Konstruktivizm nəzəriyyəsi ikinci dilin tədrisində bütövlükdə Viqotskinin 1962 və 1978-ci illərdə yazdığı əsərlərinə və onun tərəfindən hazırlanmış sosial-mədəni nəzəriyyəyə əsaslanır. Konstruktivizmin əsas ideyası odur ki, şagirdlərin özləri öz bilikərini informasiya tapmaq, onu yenidən təşkil etmək və özünü küləşdirmək yolu ilə qururlar. Viqotski tədrisin sosial aspektinə işarə edir və hesab edirdi ki, şagirdlər böyüklərlə və həmyaşdları ilə kommunikasiya və interaksiya nəticəsində öyrənirlər (Canaşiya, 2009). Viqotski təlimin üç yanaşmasını əlavə etmişdir: (a)

daxili söhbət; (b) skafolding; (c) ən yaxın inkişaf zonası.

Daxili söhbət – Viqotski hesab edirdi ki, şagirdlər öz-özləri ilə söhbətlə məlumatı mənimsəyirlər və o, bunu şagirdlər tərəfindən daxili söhbət təlimi prosesinin əhəmiyyətli aspekti kimi hesab edirdi.

İnkişafın ən yaxın zonası - inkişafın ən yaxın zonası uşağın müstəqil şəkildə yerinə yetirə bilmədiyi hərəkətləri və məsələlər birliyini nəzərdə tutur, amma uşaq həmyaşdları və yetkin insanlarla interaksiya və onların yardımı vasitəsilə onları asanlıqla bacarır.

Skafolding – skafolding birbaşa daxili söhbət və inkişafın ən yaxın zonası ilə əlaqəlidir və müəllimin yardımı ilə uşağa onun ən yaxın inkişaf zonası həddlərində məsələləri və tapşırıqları yerinə yetirmək imkanını verən şagird tərəfindən biliyin qurulmasını nəzərdə tutur.

Dərs prosesi üçün Viqotski nəzəriyyəsinə bir neçə əhəmiyyətli aspekt xarakterizə edir:

- şagird şəxsi biliyini özü qurur;
- uşağın təhsilinə şagirdin koqnitik inkişafına dəstək verən mühit interaksiyası təsir göstərir;
- inkişaf ətraf mühit interaksiyası nəticəsində baş verir;
- uşağın özü ilə kommunikasiyası onun koqnitik inkişafına dəstək verir;
- dil və təfəkkür bir-birindən sərbəst şəkildə və eyni zamanda inkişaf edir və son nəticədə onlar birləşir və interaksiya baş verir.

Viqotski öz nəzəriyyəsinin inkişafında dil aspektlərinə ciddi diqqət yetirirdi. Viqotskinin fikrincə dilin təlimi, dil bilgisinin inkişafı və prosesləşməsi sosial interaksiyanın nəticəsidir və dilin mənimsənilməsi gündəlik həyatda daha asan olur, nəinki sinif otağında. Müvafiq olaraq Viqotski hesab edirdi ki, müxtəlif sosial-mədəni kontekst insan tərəfindən dilin mənimsənilməsi arasında fərqə səbəb olacaqdı. Qeyd etmək lazımdır ki, Viqotski dili sadəcə alınan biliyi ifadə etmək üçün bir vasitə kimi hesab etmirdi. O hesab edirdi ki, dilin və təfəkkürün arasında əhəmiyyətli əlaqə var və o, koqnitik inkişafda əhəmiyyətli rol oynayır.

Viqotskinin inkişafın ən yaxın zonası nəzəriyyəsinin ikinci dilin praktiki tədrisi cəhətdən istifadə edilməsinə Donaton (1998) cəhd etmiş və o, kollektiv skafolding yanaşmasını inkişaf etdirmişdi. Donatoya

əsasən kollektiv skafolding dil öyrənənlər tərəfindən bir-birinə yardım etməyi və bir-biri ilə interaksiyanı nəzərdə tutur. Skafolding daha çox nəticə gətirir, nəinki müəllimin, valideynin və ya həmin dildə danışanın yardımı.

Koqnitik inkişaf nəzəriyyələrin əsasını qoyanlardan biri olan Piaje də öz əsərlərində dilin mənimsənilməsinə və koqnitik inkişaf məsələlərinə əhəmiyyətli yer verirdi. Piaje hesab edirdi ki, fərd tərəfindən dilin mənimsənilməsi onun koqnitik inkişafı və intellektindən asılıdır. Piajenin fikrincə, əvvəlcə fərdin koqnitik, sonra isə dil bilgiləri inkişaf edir. Piaje dilin funksiyasını iki hissəyə ayırırdı: (a) dilin eqosentrik funksiyası; (b) dilin sosiallaşma funksiyası. Dilin eqosentrik və sosiallaşma funksiyaları da öz növbəsində sistemaltılarına bölünürlər:

Eqosentrik funksiya	Sosiallaşma funksiyası
1. Təkrarlama	1. İnformasiyanın uyğunlaşması
2. Monoloq	2. Tənqid
3. İkiqat və ya kollektiv monoloq	3. Əmr
	4. Tələbat və qorxutma
	5. Sual/cavab

Piaje hesab edirdi ki, dil real sosial və mədəni kontekstdə mənimsənilir. Dili öyrənən tərəfindən dilin istifadəsi problemləri həll etmək, sosial interaksiya zamanı, sosial məsələlərin müzakirəsi zamanı dil bilgilərini inkişaf etdirmək üçün əhəmiyyətli bir aspektdir.

Piaje və Viqotskinin dil və koqnitik inkişaf nəzəriyyələri arasında bir əhəmiyyətli fərq vardır. Piaje hesab edirdi ki, hələ insanın koqnitik inkişafı və sonra isə koqnitik inkişafa uyğun olaraq dilin mənimsənilməsi baş verir.

Viqotski nəzəriyyəsinə əsasən isə təfəkkür və dilin inkişafı prosesi eyni

zamanda davam edir. Viqotski heab edirdi ki, sosial interaksiya koqnitik inkişafın əsasını təşkil edir. Piaje fərdin koqnitik inkişafı üçün sosial mühitin əhəmiyyətinə daha az diqqət verirdi.

İkinci dilin mənimsənilməsinin sosial-mədəni nəzəriyyələri arasında əhəmiyyətli yeri Mixail Baxtinin fikirləri tutur. Baxtinin nəzəriyyəsi “antilingvistik” nəzəriyyə də adlanır. Baxtinin nəzəriyyəsinin tənqidi şəkildə qəbul edilməsinə baxmayaraq Baxtin 20-ci əsrin ən böyük mütəfəkkirlərindən biri hesab edilirdi və onun əsərləri bir neçə yeni əsərin yaranmasına və köhnə əsərlərin aktuallaşdırılmasına əsas verdi.

Baxtinin əsərinin əsasları ədəbi nəzəriyyədən gəlir və dilin konsepsiyaları ilə əlaqəlidir. Baxtin təsdiq edirdi ki, bütün dillər sosial-ideoloji fenomendir və məişətdə yalnız sosial interaksiyanın nəticəsində yaranır. Müvafiq olaraq dil sosial-siyasi vəziyyətin dinamikası və xüsusiyyətlərindən ayrılmazdır. Baxtinin əsərləri fonologiya, sintaksis və leksikanın mücərrəd sistemi kimi lingvistik formanı təhlil etmir. Baxtin üçün sosial, mədəni və siyasi kontekst dilin mənimsənilməsi üçün əhəmiyyətlidir və dilin lingvistik konstruksiyaları – ikincidərəcəlidir.

Conson öz əsərində 2004-cü ildə Baxtinin nəzəriyyəsini ikinci dilin mənimsənilməsi ilə əlaqələndirməyə cəhd göstərirdi. Conson hesab edirdi ki, Baxtinin nəzəriyyəsinin mübahisəli xarakterinə baxmayaraq o, Viqotskinin dilin mənimsənilmə nəzəriyyəsinə daha geniş meydan verir və onu yeni məkanda aktuallaşdırırdı. Bununla yanaşı Conson

qeyd edirdi ki, əgər müəyyən sosial konsepsiyada dil aspektlərini öyrənmədiyi halda, dilin əhəmiyyəti koqnitik inkişaf üçün mükəmməl deyil.

Yekun

İkinci dilin tədrisi Gürcüstan həqiqətlərində yeni bir sahədir. Gürcü dilinin ikinci dil kimi tədris planı üzrə iş yalnız 2005-ci ildən başlayıb. Yalnız bundan sonra elmi və tədqiqi nöqtəyi-nəzərdən, bu istiqamət üzrə fəallıq həm qeyri-hökumət, eləcə də ali təhsil və tədqiqat müəssisələrinin diqqətini cəlb etməyə başladı. Müvafiq olaraq ikinci dilin mənimsənilməsi nöqtəyi-nəzərindən qaydalı və vahid bir nəzəriyyə yoxdur. Müvafiq olaraq qeyd edilən nəzəriyyələr ikinci dil müəllimi üçün əlçatılan deyil və onlar həmin nəzəriyyələri anlama bilmirlər və bu sahədə də təcrübələri yoxdur. Bu nəzəriyyələri praktiki nəticə və sinif otağı ilə əlaqələndirmək vacibdir. Ehtimal ki, jurnalın növbəti nömrəsində dərc olunacaq növbəti məqalənin məqsədi məhz ikinci dilin təlimi və mənimsənilməsinin praktiki analizi olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

- Braun, 2000 - Brown, H. D. (2000). *Principles of language learning and teaching* (4th ed.). White Plains, NY: Longman.
- Braun, 2001 - Brown, H. D. (2001). *Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy* (2nd ed.). White Plains, NY: Longman.
- Xomski, 1959 - Chomsky, N. (1959). *A review of B. F. Skinner's Verbal Behavior*. *Language*, 35, 26-58.
- Xomski, 1965 - Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, MA: M.I.T Press.
- Korder, 1967 - Corder, S. P. (1967). The significance of learner's errors. *International Review of Applied Linguistics*, 5 (4), 162-170.
- Kumins, 2006 - Cummins, J. (2006). *BICS and CALP*. Retrieved December 20, 2010, from <http://www.iteachilearn.com/cummins/bicscalp.html>
- Donato, 1998 - Donato, R. (1998). Collective scaffolding in second language learning. In J. P. Lantolf & G. Appel (Eds.), *Vygotskian approaches to second language research* (pp.33-56).
- Conson, 2004 - Johnson, M. (2004). *A philosophy of Second Language Acquisition*. New Haven, CT: Yale University Press
- Kozulin, 2002 - Kozulin, A. (2002). Sociocultural theory and mediated learning experience. *School of Psychology International*, 23, 7-35.
- Kraşen, 1977 - Krashen, S. (1977). The monitor model for adult second language performance. In M.Burt, H. Dulay & M Finocchiaro (Eds.), *Viewpoints on English as a Second Language* (pp. 152-161). New York: Regents
- Kraşen, 1981 - Krashen, S. (1981). *Second language acquisition and second language learning*. Oxford, UK: Pergamon Press.
- Kraşen, 1982 - Krashen, S. (1982). *Principles and practice in second language acquisition*. Oxford, UK:Pergamon Press.
- Kraşen, 1985 - Krashen, S. (1985). *The Input Hypothesis: Issues and Implications*. London, UK: Longman.
- Kraşen, 1992 - Krashen, S. (1992). Under what conditions, if any , should formal grammar instruction take place? *TESOL Quarterly*, 26, 409-411.
- Kraşen, 1994 - Krashen, S. (1994). The effect of formal grammar teaching: Still peripheral. *TESOL Quarterly*, 27, 722-725.
- Kraşen, 1997 - Krashen, S. (1997). *Foreign Language Education: The Easy Way*. Culver City, CA: Language Education Association.
- Kraşen, 2004 - Krashen, S. (2004). Why Support a delayed-gratification approach to language education? *The Language Teacher*, 28 (7), 3-7.
- Lado, 1957 - Lado, R. (1957). *Linguistic Across Cultures: Applied Linguistic for Language Teachers*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Piaje, 2002 - Piaget, J. (2002). The language and thought of the child. In B. M. Power & R. S.Hubbard (Eds), *Language development: a reader for teachers* (2nd ed). Upper Saddle River, NJ: Merrill.
- Sveyni, 1993 - Swain, M. (1993). The output hypothesis: Just speaking and writing aren't enough. *Canadian Modern Language Review*, 50, 158-164.

- Viqotski, 1978 - Vygotsky, L. S. (1978). Mental development of children and the process of learning (M. Lopez Morillas, trans.). In M. Cole, V. John-steiner, S. Scribner, & E. Souberman (Eds.), *Mind in society: The development of higher psychological processes* (pp.20-32). Cambridge MA: Harvard University Press, 1978.
- Viqotski, 1962 - Vygotsky, L. S. (1962). *Thought and language*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Viqotski, 1978 - Vygotsky, L. S. (1978). Interaction between learning and development. In M. Cole, V.
- Viqotski, 1978 - Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- ჯოსოძე, 1981 - White, L. (1981). The responsibility of grammatical theory to acquisitional data. In N. Hornstein & D. Lightfoot (Eds.). *Explanation in linguistics: The logical problem of language acquisition* (pp 241-271). London, UK: Longman.

Shalva Tabatadze, Irina Shubitidze

Theories of Second Language Acquisition

ABSTRACT

The article reviews theories of second language acquisition (SLA) and learning. The second language theory is a new discipline in science and research. The development of the field started only in the end of 60st of the 20th century. The article reviews the theories of second language acquisition in the context of three major scientific research traditions, which have deeply influenced all theories and methods of SLA acquisition. “(a)structuralism or descriptive behaviorism, (b) rationalism and cognitive psychology, and(c) constructivism” (Brown, 2000, p. 12). The review of theories of second language acquisition (SLA) will assist teachers to analyse their practical experience and use the practical implications of Second Language Acquisition Theories in classroom setting.